

Az átlátszó, szomorú város modern fényei
Mikszáth Kálmán Budapest-élménye

Mikszáth Kálmán ráunt a HÉV-re¹ és sétál a nagyvárosban.

Bár Mikszáth (kétkedve) vagy mindinkább bizonyosnak vett modernizmusának kérdése az elmúlt években komoly szakirodalmi vizsgálatokat indított el, Eisemann György szerint pedig „Épp az önfeledten kanyargó fejlődésképp megkérdőjelezésének pozíciójából látható be, hogy napjainknak nemcsak sürgető, de igen különleges feladata az életmű újraolvasása, újraértelmezése. [...] – ennek fontos eleme Mikszáth *viszonya az urbanizációhoz* és annak jelenségeihez,”² talán nem tévedünk nagyot, ha a „Mikszáth sétál a nagyvárosban” kijelentés sokak számára mégis meglehetősen idegenül vagy kevésbé értelmezhetőnek hangzik.

Miközben az elmúlt egy-két évtized alatt a Mikszáth-értelmezések egészen új irányba fordultak, Mikszáth látásmódjának és írói megoldásainak újdonságára világítottak rá, és új megközelítések, új szempontok és új értelmezések alapján mind meghatározóbb pozíciót foglal el a modernitás felé mutató magyar irodalmi kánonban, néhány, alapvetően biografikus megközelítésű, illetve a Mikszáth-életút körén túl nem lépő vizsgálaton kívül keveset tudunk arról, hogyan is tekintett az író a nagyvárosiasodó Budapestre. Évtizedekkel a *Termelési regény* megírása után, azaz amelyben Esterházy – valószínűleg ráérezve ennek szimbolikus furcsaságára – a modern nagyváros tömegközlekedési HÉV-kocsijában utaztatta az időt kereső vidéki Mikszáthot,³ az író regionális hovatartozásának meghatározó elemét sokaknak alapvetően még mindig csupán származása, illetve az ismert íróvá avatását meghatározó elbeszélésköteteinek tájegysége, a palóc vidék adja.

A nógrádi kisvárosból a megélhetést, a felemelkedést, a hírnevet, a befolyást kereső és azok reményével kecsegtető, többszöri elhatározással a fővárosba érkező – a mesebeli királyfiéhoz hasonlatos –, végül sikerekkel és győzelemmel végződő életút vizsgálata már önmagában is érdekes lehet, sőt az írói hivatás és egzisztencia megteremtésének emblematis korabeli példaként tekinthetünk a nehéz pályakezddéssel induló, de végül írásából megélni tudó, a fővárost meghódító íróra. A hosszabb írások és regények, az elismerést elindító *A jó palócok* és *Tót atyafiak* című elbeszéléskötetektől a pályát záró *A fekete városig* a régiójához kötött identitása mellett azonban valójában nagyrészt hiányzik még annak felmérése és kontrollvizsgálata, vajon Mikszáth (vagy általánosabban, egy korabeli, az elfogadott társadalmi elitbe csak nehezen beérkező, szinte vagyontalan író, újságíró) társadalmi reprezentációjában ez a több élethelyzetben és életciklusban is kezdeményezett, időszakonként különböző attitűdű és eredményességű helyváltás a vidéki kisvárosból az urbanizálódó nagy(fő)városba hogyan és miben fogható meg. Továbbá Mikszáth városi léte, mozgása a nagyvárosban, valamint főváros-ábrázolása miként lehet lenyomata önnön társadalmi megítélésének, befogadottságának, identitásának és társadalmipozíció-behatárolásának ugyanúgy, mint azon modern írói vonásai megjelenésének, amely a nagyvároshoz – mint modern társadalmi helyszínhez – való viszonyából mutatható ki és értelmezhető. Mikszáth ilyen újraolvasása – az eisemanni megállapítás szerint – „Sokkal inkább a

¹ „A mester edzésre igyekezett, ezúttal héven. Orlovi ménjét Gitti asszony birtokolta egyre gyakrabban. Roppant melege volt. A mestert – mint értelmiségit – enyhe főfájás kínozt; az emberi testek párolgása, a nyirkosság mind-mind csak rosszabbította helyzetét. »Ekkor« odafordult hozzá Mikszáth Kálmán, és megkérdezte, hány óra van. A mester megmondta. »Köszönöm, fiam« – mondta Mikszáth úr, aki módfelett izzadt és szuszogott. Rövid haja közt, tengerszem módjára, izzadság csöppek csillantak (»szelíden!!!«), bajsza lucskos volt, mintha fürdőzött volna, domborodó mellénykéje föl-le járt, akár egy kovács-fűjtató.» ESTERHÁZY Péter, *Termelési-regény: (kisssregény)* =

<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ESTERHAZY/esterhazy00003a/esterhazy00003a_o/esterhazy00003a_o.html>

[Letöltés: 2016. február 4.]

² EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Bp., Korona, 1998, 21.

³ Vö. 1. láb.

hazai és az európai modernség szakaszainak átváltható, itt alkalmazható hagyományához fog csatlakozni.”⁴

Ha tüzetesen végignézzük a Mikszáth-életművet, váratlanul meglepő, hogy Budapest neve és a budapesti helyszínek mennyire magas arányban szerepelnek műveiben, szemben a „biztos” vidék előfordulásával, mely ennek csak a tizede. Mindezt azonban itt most nem a vidék–főváros párhuzam vagy ellentét szemszögéből tekintem elsősorban fontosnak, hanem mert eszerint Mikszáthnak bizonyosan volt mondandója a fővárosról, nem is kevés, és az általa használt városi terek társadalmi jelentőségének vizsgálata⁵ eredményesnek ígérkezik.

A kérdés tehát több irányból is válaszadásra csábít. A Budapestre és a budapesti helyszínekre vonatkozó számadatok kigyűjtése és összegzése nem pusztán az író érzelmi odafordulásának bizonyítéka a korszak legnagyobb magyar városához (bár azonosulása, elutasítása, esetleg közömbössége a fővárossal szemben is jól körvonalazható, és jócskán szolgál meglepetésekkel). A Mikszáth-írások ilyen irányú újraolvasásával végigkísérhető az a szociológiai folyamat is, ahogyan az író szövegeiből megismerhető a modern nagyváros kiépülése és fejlődése. Annak elemzésére is mód nyílik, hogy a Mikszáth-prózában „a fikciós-valóság viszony tematizált felcserélése”⁶ vagy a sajátos, bizonytalan-relatív műfaji határokkal dolgozó, a valóságból a fikcióba vagy a fikcióból a valóságba át-átcsúszó Mikszáth-szövegek (publicisztikai munkái feltűnően) miként rajzolnak ki egy komplex várostörténeti képet.⁷ Azonban elfogadva J. V. Punter⁸ alapelvét, mely szerint a tájtanulmányok célja leginkább az ember megismerése, úgy gondolom, hogy Mikszáth városi térhasználatának, a városban gyakorolt szokásainak vizsgálata, és hogy mindez hogyan hat vissza társadalmi-írói-politikusi stb. pozíciójának értelmezésére és írói látásmódjára, még ennél is hívogatóbb értelmezésekre sarkall.

Mikszáth a harmadik, a szegedi kisvárosból Budapestre érkezése után pár évvel ezt írta: „Hipp-hopp, itt legyünk Budapesten. [...] – De tán rossz helyre ugrottunk, mert Budapest *nem* nagyon alkalmas hely, hogy csodálatos dolgok történjenek benne, írók tollára méltók. Regények Budapesten is történnek, de azokat a város összes vénasszonyai tudják; paprikadrámák, szerelmi öngyilkosságok valamely szálloda külön szobájában, eltűnt fiúk, elszöktetett leányok, efféle elcsépelet sablonok.

Budapest átlátszó város; nem oly nagy, hogy a háztömkelegék végtelen homályából az írók fantáziája meghizlalja magát, de arra már *elég nagy*, hogy a gnómok, erdei manók, limfák, nimfák kiköltözködjének belőle. Még a kísértetekre is bajos ráfogni, hogy ekkor és ekkor, pont éjfélkor a *Váci utcán* jártak volna, míg ellenben Szentmihályfalván vagy Bágyonban bátran tehetik, hogy előlépkednek a temetőből. Itt a *miszticizmus* is száműzve van, mert a lóvonatú vasutak már nem közlekednek éjfélkor a *Kerepesi úton*, s a kísértetek nem jönnek el olyan messzire. A *poézis* kellékes kosarából *nagyon sok hiányzik*: nincs virágillat, nincs harmat, nincs

⁴ EISEMANN, i. m., 21.

⁵ Vö. SZÍJÁRTÓ Zsolt, *A hagyomány és a modernitás dichotómiája* =

<http://www.erikanet.hu/system/adatbazis_fajl.php?fajl_id=53151&meret=5> [Letöltés: 2016. április 10.]

Szijártó összefoglalásában ez olvasható: „Az utóbbi 10-15 évben vált egyre fontosabb kutatási témává a tér társadalmi jelentőségének vizsgálata, a társadalmasodásban és a közösségképződésben játszott szerepe, az önértelmezések és identifikációk stabilizációjaként betöltött funkciója; olyan területté, ahol a későmodern társadalmakban zajló transzformációs folyamatok megjeleníthetők.”

⁶ Uo., 43.

⁷ Ilyen vizsgálattal – igaz, csak érintőlegesen – megpróbálkoztam már évekkel korábban, amikor Kiss József álneven, több évig folytatásokban írt rémregényének, a *Budapesti rejtelmek*nek a kérdéseivel foglalkoztam. Vö. CSÁSZTVAY Tünde, *A Hét bagoly esete a magyar irodalomban*, Budapesti negyed, 16–17(1997/2–3), <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/csaasz.htm> [Letöltés: 2016. április 10.]

⁸ J. V. PUNTER, *Landscape aesthetics: A synthesis and critique = Valued environments*, eds. J. R. GOLD, J. BURGESS, Boston, Allen and Unwin, 1982, 100–123.

madárdal. Harmat helyett *por van*, virágillat helyett *szappan- és petróleumszag*, madárdal helyett *verkli*.⁹

Kérdés, ha a fenti Mikszáth-idézetet olvassuk, vajon kapunk-e kiindulópontot és tényleges fogódzót – és ha igen, milyet – Mikszáth modern nagyváros-képének értelmezéséhez? Elsőként kínálkozik talán – mivel a kistelepüléssel szembeni, oppozíciós helyzetben jelenik meg a szövegben a nagyváros, azaz a főváros, Budapest – és mert az író a *rossz* jelzővel indítja a textust, hogy a pozitív-negatív érzelmi értékskálán próbáljuk elhelyezni az író megállapításait. Tehát a(nagy)város Mikszáthnál 1891-ben:

rossz, mert	jó, mert
rossz hely	
nem alkalmas hely, hogy csodálatos dolgok történjenek benne	regények Budapesten is történnek
nem írók tollára méltó dolgok történnek	azokat a város összes vénasszonyai tudják – <i>[inkább jó?]</i>
elcsépelt sablonok az emberi tragédiái	átlátszó város – <i>[ez most jó vagy rossz?]</i>
nem elég nagy, hogy a háztömkelegék végtelen homályából az írók fantáziája meghizlalja magát	elég nagy, hogy a gnómok, erdei manók... kiköltözködjének belőle <i>[ez most jó vagy rossz?]</i>
nem járnak temetői kísértetek a Váci utcán <i>[ez tényleg jó?]</i>	
miszticizmus is száműzve van <i>[ez inkább rossz?]</i>	a lóvonatú vasutak már nem közlekednek éjjélkor a Kerepesi úton <i>[ez most jó vagy rossz?]</i>
a kísértetek itt fáradékonyabbak vagy lustábbak, hiszen nem akarnak sokat járni <i>[ez inkább rossz?]</i>	
a poézis kellékeskosarából nagyon sok hiányzik: nincs virágillat, harmat, madárdal	harmat helyett por van, virágillat helyett szappan- és petróleumszag, madárdal helyett verkli

Talán ebből az összevetésből is megmutatkozik, hogy miközben értjük és valamiképpen érezzük is, hogy Mikszáth hogyan viszonyul érzelmileg egyértelműen az említett vidéki településekhez és hogy miként gondolkodik róla, addig a nagyvároshoz, azaz Budapesthez, még a szöveg – talán túlhajsolt – szoros olvasata alapján is folyamatosan elbizonytalanít és el is bizonytalanodunk, hogy mi is kerüljön a 'jó', illetve a 'rossz' oldalra, és aztán hogyan is értelmezzük mindezt. Még inkább kérdésessé válik, ha az értelmezést az író felvetette vidék, azaz a kistelepülés/vidék–nagyváros összehasonlításba fordítjuk vissza. Eszerint ugyanis az érzelmileg megérintő *kistelepülés/vidék*, **ellentétben** a várossal: **jó hely**, alkalmas hely, hogy csodálatos dolgok történjenek benne, tudjuk, hogy ott írók tollára méltó dolgok történnek (tehát olyanok, amelyeket nem tudnak a település vénasszonyai, azaz – talán – a városi közvélemény), az emberi tragédiák itt nem sablonosak, a település nem átlátszó és elég nagy, hogy az írók fantáziája meghizlalja itt magát az *egyes* házak *tisztán láthatóságából*, nem elég nagy, hogy a manók... stb. kiköltözködjének belőle, hogy temetői kísértetek járnak az utcán, hogy a miszticizmus nincs belőle száműzve, a kísértetei aktívak és sportosak, van virágillat, harmat és madárdal, ellenben nincs por, szappan- és petróleumszag és verkli.

A város – ezzel szemben – pedig **rossz hely**, *nem* alkalmas hely arra, hogy csodálatos dolgok történjenek benne, *nem* írók tollára méltó, elcsépelt sablon regényeit széles körben ismerik és terjesztik, *átlátszó* város, *nem* elég nagy, hogy a háztömkelegék homályától az írók fantáziája meglóduljon, de elég nagy ahhoz, hogy a mese- és regehősök kiköltözködjének belőle, *nem* járnak benne temetői kísértetek, a miszticizmus *száműzve* van belőle, a lóvonatú vasutak éjjel

⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *Galamb a kalitkában* = Uő, *Regények és nagyobb elbeszélések*, 4, 1891–1892, *Galamb a kalitkában, A kis primás, Farkas a Verhovinán*, Függelék: *A romanticizmus*, kiad. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1956 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 4), 259. – *Galamb a kalitkában*: 5–68., az idézet: 31.

nem közlekednek a Kerepesi úton, *nem* poétikus hely, hisz *nincs* virágillat, *nincs* harmat, *nincs* madárdal, csak por, szappan- és petróleumszag meg verkli.

De vajon tényleg így kell ezt érteni? Vajon tényleg jó az, ami jó, és tényleg rossz az, ami rossz? És ha a háztömegek homálya tényleg paralizálja az írói fantáziát, akkor miért is nevezi átlátszó városnak Budapestet, és miért is ír folyton róla annyiszor és annyifélét? Ha az életút többi – most komolyabb elméleti körülbástyázás nélkül – nagyváros-szövegnek nevezhető textusát¹⁰ végigolvassuk, azt látni, hogy nagyon nehéz az eligazodás, hiszen míg a mikszáthi életműben a *város* és a városi helyszínek emlegetése számszerűen folyamatosan emelkedik a múltó évek során, egyes időszakokban pedig kirívóan meg is szaporodik (nyilván az életút kanyargása közrejátszik ebben, és a hosszabb vidéki tartózkodás utáni Budapestre érkezésekkor felerősödik), bizonyos műfajokban (például az országházi karcolatokban) állandósul, összességében pedig ezer fölötti, körülbelül ezerháromszáz-ezernégyszáz körüli hely esetében kerül elő, addig a *vidék* emlegetése még úgy sem sokkal lép túl a százon (még ha nyilván ez jóval nagyobb számot hozna, ha a településneveken emlegetett vidéki helyszíneket is hozzászámolnánk), ha a regényei és hosszabb lélegzetű kisregényei nagyrészt vidéki helyszíneken játszódnak is, és kimutatható, hogy a vidéki helyszínek jóval gyakoribban fordulnak elő a korai fikciós műveiben. Ez, egyrészt még ha tudjuk is, hogy nem feltétlen jelenthet automatikus eligazodási pontot, talán meglepő egy – legalábbis eddig úgy véltük – köztudomásúan nem nagyvároskedvelő és a közhiedelem által a magyar vidék, sőt egyes vidéki régiók emblematikus írójától, akinek ráadásul az irodalmi közéletbe való bejutást éppen két regionális térhez köthető novellafüzére biztosította, másrészt – a szövegek nagy száma és témáinak széttartása miatt – nagyon sokrétű, sok témájú és színes mikszáthi városképet eredményez, aminek nemhogy cizellált, de gyors átnézeti bemutatására sincs reményem egyelőre.¹¹

Már ebből az egyetlen idézetből is kiolvasható, hogy Mikszáth (vidék kontra) nagyváros-élménye meglehetősen összetett. Folyamatosan, egyetlen íráson, sőt, akár egy mondaton belül is relativizálódik, és különböző rétegek között vibrál: egyrészt külső szemmel is bemutatja a fővárosi tájat és annak fizikai valóságát (például lóvasút, Kerepesi út), de még inkább felrajzolja a táj belső, élményszerű képét (például városi pletykák, mítoszok, hangulat) is, azon túl, hogy ez a bonyolult érzelmi-hangulati élményanyag, ez a belső vibráció és az állandó attitűd- és nézőpontváltás a készülődő, modern 20. századi világ biztos határokat felbontó, relativizálódó voltát és annak konnotációit is dinamizálja, ezzel pedig Mikszáth modernitásának bizonyítékát szaporítja.

Az új kulturális földrajz egyik képviselője, Blotevogel¹² meglátása szerint a különböző kulturális rendszerek kialakulásában az időbeli és területi állandóság, valamint a természeti környezettel való kapcsolat alapján – ahogy Nikitscher Péter összefoglalásában¹³ olvashatjuk – a késő modern időszakban a következőket figyelhetjük meg:

„a társadalmi folyamatokra való egyre intenzívebb reflektálások jellemzik, a kultúra már egyre kevésbé egy zárt, egész rendszer, az egyes »kultúrák«, kulturális rendszerek területileg egyre nehezebben megfoghatók

a kultúra egyre inkább a *személyes identitások gyűjtőmedencéjeként* [kiemelés: Cs. T.] értelmezhető. Az egyén már nem beleszületik egy kulturális rendszerbe, hanem megválaszthatja,

¹⁰ A Mikszáth-szövegek hozzávetőlegesen 85%-át végigolvassuk (hisz például kései elbeszéléseinek és publicisztikáinak egy része még nincs kiadva) készítettem egy hosszú, táblázatos összefoglalást, melynek adataira támaszkodom.

¹¹ Mikszáth nagyvárosképének részletesebb vizsgálatára vállalkozom a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szervezésében 2015 októberében megrendezett Mikszáth-konferencia készülő kötetében.

¹² Hans-Heinrich BLOTEVOGEL, *Neue Kulturgeographie* (2003) = <<http://www.uni-duisburg.de/FB6/geographie/Studium/Lehrveranstaltungen/SS2003/Blotevogel/Grundlagen-Humangeographie-uSo/08NeueKulturgeographie.pdf>> [Letöltés: 2016. április 13.]

¹³ NIKITSCHER Péter, *Paradigmaváltás a kulturális földrajzban* = <http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/phd_cikkek/nikitscher_peter.pdf> [Letöltés: 2016. április 13.]

hogy milyen kulturális elemeket épít be identitásába. Az átadott kulturális rendszerek »kitaláltak«, »csináltak« minősítettnek

a személyes identitás már nem stabil forma, nem meghatározott kulturális elemekből (nem, kor, családi állapot, nemzetiség, osztálytartozás, foglalkozás) épül föl, hanem egy *sokkal változatosabb tárházból építkezik* [kiemelés: Cs. T.], ami egy változatosabb életformához/életstílushoz vezethet (»Patchwork-Identitát«)...

Mintha csak erre felelne Mikszáth, mikor azt írja a körötte alakuló modern és urbanizálódott tájról: „Mindig szerettem az utcát. A sürgő-forgó emberraj elszórakoztat és gondolatokat kölcsönöz. [...] Az utca sohasem fogy ki az új, változatos képekből, melyek hű tükre az egész társadalomnak. [...] De nemcsak az embereket lehet tanulmányozni az utcán, hanem a kort, nemzetiséget, erkölcsöket és számtalan ezzel összefüggő dolgot.”¹⁴ Mikszáth tehát – természetesen nem elméleti felkészültséggel, hanem – ösztönösen erős társadalom- és mentalitástörténeti érdeklődéssel, sőt (talán kényszerűségből, talán nem) kulturális földrajzi attitűddel fordult a nagyváros felé, és annak felkínált tárgyára pedig mint a látásmódját és az írásművészetét megújító témákra tekintett.

Az *Új Idők* egy 1910. évi tudósítása Mikszáthné szavait idézve azt írja, hogy Mikszáth „a horpácsi tuszkulomot – mint ahogy ő szokta nevezni – nagyon szereti. [...] Ősszel alig tudjuk behozni Budapestre, rendesen azzal jön be, hogy egy kicsit körülnéz a városban, és megint visszamegy falura, de aztán mégis csak itt marad.”¹⁵ Nyilván valami ilyen érzelmi oscillálásban alakulhatott Mikszáth nagyvárosi identitása. Ha az író nagyvároshoz való érzelmi viszonyulását itt most nem is vizsgáljuk behatóbban, annyi bizonyosan kijelenthető, hogy Mikszáthnak a városban való „körülnézése” olyan szövegeket hozott létre ebben az esetben is, amelyek mára mind „a prózapoétikai modernizmus felől való olvasást”, mind „a szinkron kontextust választó értelmezést” – ahogy Kucserka Zsófia írta T. Szabó Levente remek Mikszáth-monográfiájának kritikájában¹⁶ – nemcsak elbírják, de szinte megkívánják.

A cosgrove-i kettős táj-elmélet¹⁷ szerint a táj belső, élményszerű és a táj külső szemlélete (azaz a táj mint látásmód/way of seeing fogalma) érinti a bennünket körülvevő természeti és épített környezetet és azokat a mítoszokat, vagyis azt az emlékezetet, amely beépül a minket körülvevő tárgyi-fizikai világba, és maga is formálja, alakítja azt. Bár itt további elemzés nélkül csak a problémafelvetés tehető meg, de a kulturális földrajz felőli megközelítés és benne a cosgrove-i kulturális táj-elmélet vizsgálati módszerei – minden valószínűség szerint – rendkívül termékenynek mutakozhatnak tehát a Mikszáth-szövegek újraértelmezésére és az egész Mikszáth-életmű egyes súlypontjainak átgondolására, hiszen egészen új olvasati lehetőségeket nyitnak meg.

Ezekben a város-szövegekben – lehet, hogy nem feltétlen vagy nem mindig szerethető, de – a korabeli nagyváros izgalmas, érdekes, a modern kor modern kérdéseit előhívó, néha pedig egyenesen kriminális vagy beteges, de mindenképpen izgalmaival és érdekességeivel teli metropolisz, s ez erőteljesen visszahat arra is, aki képes eszközt és módszert találni annak érvényes ábrázolásához: „Budapest az epidemiák városa. [...] Nemcsak hogy idelátogat minden ragályos betegség: tifusz, pestis, kolera, nátha és nem tudom mi, hanem a szembetegségek is bizonyos epidemikus jelleggel lépnek fel. Ha a párbajok áramlata kezd jönni, akkor egyszerre csak összevész mindenki mindenkivel, s amerre a szem lát, mindenütt kettésével lépkedő férfialakokon

¹⁴ MIKSZÁTH Kálmán, *A fővárosból: Az „utcan”*, Budapesti Napilap, 1877. július 16, 195. sz., 2.

¹⁵ Mikszáth Kálmán *otthon*, *Új Idők*, 1910, I, 10. sz., 229–230.

¹⁶ KUCSERKA Zsófia, T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, BUKSZ, 2009/4, 372.

¹⁷ „Cosgrove a kulturális táj vizsgálatában a társadalomelméletek adaptációjának fontosságát emelte ki. Hangsúlyozta, hogy a táj fogalmához kapcsolódó kérdések az egyéni és kollektív cselekvés, a szubjektív érzékelés problémáihoz vezetnek. [...] Nála a táj mint ideológia jelenik meg, a fizikai valóságában létező táj mindig társadalmi szimbólumokat, jelentéstartalmakat hordoz.” TIMÁR Lajos, *Történelmi földrajz és társadalomtörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Bp., Osiris, 2006, 226.

pihenhet, kik qua szekundánsok járnak nagy gesztusok közt az utcán...”,¹⁸ sőt itt „A levegő fejleszt ki bizonyos hajlamokat, lázakat. Hogyan? Miért? Senki sem tudja. Úgy van – mert úgy van. Egyszer például minden ember elkezd a Gerbeaudhoz járni és valóságosan verekszenek a székekért; a következő évadban meg már senki sem megy a Gerbeaudhoz – pedig, esetleg, jobb a konyhája. Ez mind epidemia.

A tavasszal pedig mi történt! A lapokban igen gyakran lehetett olvasni eltűnt emberekről, akiket a család keresett, de meg nem talált se élve, se halva. Eltűnt egy Trencsén megyei fake-reskedő, aki két napra lejött Pestre. Most nyoma veszett. Kevéssel rá egy idevaló bankár tűnt el csudálatos módon, mintha a föld nyelte volna el. Hasztalan kutatott utána család, rendőrség. Aztán eltűnt egy ügyvéd. Azt nem is igen keresték. Az semmi. Elvitte az ördög elevenen.”¹⁹

Mikszáth pokolian ismeri tehát ezt a nagyvárost, és ahogy írásaiban követjük az útját benne, úgy járjuk végig a kor – elsősorban a politikai, a hatalmi és a szellemi élet társadalmi és a korjellemző (elsősorban Pest) – reprezentatív, a modern kor változásait leginkább jellemző és annak erejét leginkább sugalló helyszíneit (Sándor utcai országház, a főrendiház Nemzeti Múzeum-beli tanácsterme és a Múzeumkert, a Lloyd-palota, a tőzsde, az Opera, az Andrássy és a Kerepesi út, az Angol királynő Szálloda, a Kammon Kávéház stb. stb.), mintha egyrészt egy korabeli bédekkert tartanánk a kezünkben (az 1870-es évek és 1910 között megjelent budapesti útikönyvek és bédekkerek kínálatával összeolvasva gyakorlatilag minden javasolt helyszínt sajátjaként ismer²⁰), másrészt mintha a másik kezünkben egy korabeli társadalomtörténeti elemzés legfőbb vázlatpontjait fognánk. Látható és érzékelhető, hogyan járkál Mikszáth mind otthonosabban a nagyvárosban, és mennyire ismerősként, így mindinkább sajátjaként is ábrázolja azt. Városszövegei összeolvasása végül azt eredményezi – még ha Mikszáth legmeghatározóbb érzelmi elköteleződését tekintve inkább az egyik irányba látszanak is mutatni –, hogy a szövegek korántsem ugyanazokat a köröket járják be, és nem ugyanazokat a megállapításokat mélyítik el, hanem egyre tágítva a kört, mind több aspektusát és oldalát mutatják meg annak, hogyan látta és hogyan tekintett a gyors ütemben változó nagyvárosra, és ezzel rétegzett és panorámaszerű képét nyújtja nemcsak a kor fővárosának, hanem egy történeti korszeletnek is. De talán még inkább az abban lakókének, hiszen az épített környezetet rendszerint nem önmagában jellemzi vagy ismerteti, hanem valójában ezek csak a helyszíneiként szolgálnak a benne megjelenő emberi viszonylatoknak és kapcsolatoknak, amik szinte mindig valójában valamely általános perszonális alaphelyzetre, egy emberi jellemvonásra vagy karakterre világítanak rá, s ezeket összeolvasva egy kor társadalmi problématérképe is fölrajzolódik, melyben az író társadalmi emelkedése és a felső politikai-szellemi elitben való helytalálása is végigkövethető.

„Bizony csak fényes város az a Budapest. – írja egy helyen egy árva virágáruslány történetében. – Aki meglátja ragyogó arcát, a tündéri palotákat, a gyönyörű kerteket, a gonddal készült kövezetet, a pompásan ragyogó kirakatokat ezer csecsebecséikkel, drága aranyos selymes portékáikkal, hát annak ugyan miként juthatna eszébe, hogy ott szegény emberek is laknak.

Pedig laknak elegenden; és sokkal szegényebb emberek, mint egyébütt hazánk tejjel-mézszel patakozó téerein, hol a koldusgyereknek is akad egy küszöb, ahol kialhatja magát, egy eldobott csont, amelyről lerághatja ami még rajta maradt, s egy résztvevő szív, melynek melegéből neki is jut egy elszálló sugár.”²¹

¹⁸ MIKSZÁTH Kálmán, *Új Zrínyiász*, VIII, *Az önkéntes detektív* (1898) = MIKSZÁTH Kálmán *összes művei*, 10. köt., *Regények és nagyobb elbeszélések*, s. a. rend. KIRÁLY István, Bp., 1957, 184.

¹⁹ Uo.

²⁰ Részletes bemutatása a 11. láb.-ben már jelzett írásban.

²¹ MIKSZÁTH Kálmán, *Egy fehér rózsza története* = MIKSZÁTH Kálmán *összes művei*, 29. köt., *Elbeszélések*, III, 1877, Bp., 1964, 176.

Máshol viszont így látta: „Budapest is kezd már nagyváros lenni. Akár egy Párizs. Fölpezsdül benne a vér, a szíve sebesebben kezd dobogni. Nem az a lassú, gondolatszegény város, ami Prága vagy Berlin, hanem az érzelmek városa...”²²

Ebben a hol közeledő, hol eltávolodó érzelmi regiszterben azonban a vidéki kisvárosból érkezett Mikszáth kapott (azaz a vidéki kisvárosból hozott) és választott (azaz a nagyvárosban szerzett) identitáselemei összekapcsolódva, a blotevogeli értelemben értett mozaikszerű identitássá ötvöződve, a vidéki identitáselemeket az újfajta identitáselemekkel felerősítve kifejezetten dinamikus erővé, a társadalmi és egzisztenciális emelkedésének is motorjává tudott válni. Könnyen igazolhatónak látszik, hogy ez a több irányból táplálkozó, sokfelől impulzust gyűjtő hovatarozás adott tehetségének, írásművészetében meghatározó, elemi erejűvé növekedő erőt, és nemcsak mind biztosabb helyet jelöl ki neki a modernitást ma a legmeghatározóbbnak tartó magyar irodalmi kánonban, a legnagyobbak között, de épp olyan biztonsággal kapaszkodhatott fel a HÉV-re is, mint a szekérre, a társzekérre, a hintóra vagy a vasúti fülkébe, a villamosra vagy az omnibuszra.

²² MIKSZÁTH Kálmán, *A népzavargások* = MIKSZÁTH Kálmán összes művei, 58. köt., *Cikkek és karcolatok*, VIII, 1880. január–május, s. a. r. NACSÁDY József, Bp., 1969, 97.